

УДК 330.101

КАЛЕНЮК І.С.,
д.е.н., професор, головний науковий співробітник
Інституту демографії та соціальних
досліджень імені М.В.Птухи НАН України

КУКЛІН О.В.,
д.е.н., професор, директор черкаського державного бізнес-коледжу

СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Анотація. У статті проаналізовано сучасні тенденції розвитку вищої освіти в Україні. В якості ключових напрямів реформ визначені: організаційні зміни, диверсифікація джерел фінансування, забезпечення інноваційного характеру розвитку системи вищої освіти в глобалізованому високо конкурентному середовищі.

Ключові слова: університет, система вищої освіти, оптимізація мережі, диверсифікація, глобалізація.

Каленюк І.С., д.э.н., профессор, главный научный сотрудник Института демографии и социальных исследований имени М.В.Птухи НАН Украины

Куклин О.В., д.э.н., профессор, директор Черкасского государственного бизнес-колледжа

СТРАТЕГИЧЕСКИЕ ОРИЕНТИРЫ РАЗВИТИЯ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ

Аннотация. В статье проанализированы современные тенденции развития высшего образования в Украине. В качестве ключевых направлений реформ определены: организационные изменения, диверсификация источников финансирования, обеспечение инновационного характера развития системы высшего образования в глобализованной высококонкурентной среде.

Ключевые слова: университет, система высшего образования, оптимизация сети, диверсификация, глобализация.

Kalenyuk I.S., Professor, Doctor of Economic Sciences, Chief Researcher of the Ptoukha Institute of Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine

Kuklin O.V., Professor, Doctor of Economic Sciences, Director of Cherkasy State Business-College

STRATEGIC GOALS OF UKRAINIAN HIGHER EDUCATION' DEVELOPMENT

Annotation. The modern tendencies of Ukrainian higher education development are analyzed in the article. The key vectors of reforms are determined: organization changes, in diversification of financing sources, ensuring of innovative development higher education system in the globalised competitive environment.

Keywords: University, Higher Education System, Optimization Network, Diversification, Research Activity.

Актуальність теми. В сучасному мінливому світі надзвичайно прискорюються процеси створення та поширення знань. В умовах зростання ролі та значення знань потребують трансформації відповідні сфери діяльності, у тому числі і така важлива як система освіти. Водночас, необхідність реформування системи освіти має передбачати чітке бачення ключових напрямів, принципів та цілей, яких потрібно досягти.

Виклад основного матеріалу. Одним з таких важливих напрямів заявляється необхідність оптимізації мережі, яка, по суті, зводиться до скорочення кількості навчальних закладів. Це можна було зрозуміти за умов військового часу і труднощів для країни, але ж мова про оптимізацію, під якою фактично розуміється скорочення, іде вже давно. Разом з тим, державницьке бачення має ґрунтуватися на певних принципах.

Спробуємо розібратися, в чому ж полягає необхідність оптимізації і що вона має передбачати? На її користь дуже часто звучить один серйозний аргумент – те, що у нас дуже багато вищих навчальних закладів. Та як велике досягнення ми чуємо про скорочення їх кількості, зокрема, на початок 2014/15 навчального року – 664, серед яких 277 – університетського рівня. Разом з тим, варто наголосити на тому, що кількість ВНЗ не може бути самоціллю та порівняння з іншими країнами доводить, що наша країна не дає підстав для висновків про необхідність кардинального скорочення закладів.

В таблиці 1 наведені дані щодо кількості вищих навчальних закладів в країнах світу та чисельності населення. Кількість ВНЗ дана по світовому рейтингу Webometrics2015, що включає всі виші, представлені в Інтернет-просторі. Чисельність населення – за даними сайту Countrymeters, який дає чисельність в режимі реального часу. Очевидним є те, що наша країна займає досить посередні позиції щодо чисельності населення на один ВНЗ.

Таблиця 1

Кількість вищих навчальних закладів та населення країн світу

№	Країна	Кількість ВНЗ (за даними Webometrics2015)	Населення (на 04.05.2015)	Населення на 1 ВНЗ
1	Ісландія	8	328 105	41 013
2	Данія	82	5 638 527	68 763
3	Норвегія	60	5 074 021	84 567
4	Польща	430	38 454 879	89 430
5	Росія	1 531	146 304 153	95 561
6	США	3 289	324 348 554	98 616
7	Канада	331	35 683 214	107 804
8	Австрія	76	8 439 561	111 047
9	Австралія	211	23 601 743	111 857
10	Фінляндія	47	5 427 535	115 480
11	Франція	571	66 795 912	116 981
12	Японія	989	126 380 692	127 786
13	Бразилія	1 613	206 266 312	127 878
14	Південна Корея	387	50 387 471	130 201
15	Мексика	947	125 341 213	132 356
16	Україна	297	42 695 966	143 757
17	Білорусь	59	9 349 698	158 469
18	Німеччина	414	79 868 457	192 918
19	Іспанія	240	47 663 438	198 598
20	Швеція	48	9 571 246	199 401
21	Велика Британія	292	64 799 264	221 916
22	Ізраїль	35	8 335 024	238 144
23	ПАР	130	51 614 115	397 032
24	Туреччина	190	77 079 194	405 680
25	Китай	2 555	1 373 067 042	537 404
26	Індія	1 622	1 292 545 957	796 884

* складено авторами за: [1], [2].

Часто наводяться дані, наприклад, про невелику кількість університетів в передових країнах. Так, у Франції 79 великих університетів, але поруч функціонує до 500 так званих Гранд Еколь, приватних вищих шкіл, які вважаються найбільш престижними. В них може навчатися невелика кількість студентів, але завдяки ручній роботі досягається надзвичайно високий якісний рівень підготовки. Отже, не завжди створення великих університетів є підставою для підвищення їх кінцевої результативності. Тому відносно інших ВНЗ – не має підстав усувати вже існуючу диверсифікацію навчальних закладів. Всі країни світу ідуть шляхом диверсифікації та зберігають свої історичні особливості та сформовані освітні традиції.

Визначальним процесом в розвитку світової вищої освіти виступає диверсифікація: навчальних програм, закладів, джерел фінансування, форм організації та управління. Відбувається колосальне загострення в глобальному вимірі конкуренції, результатом чого стала і поява численних рейтингів університетів. Але всі рейтинги спрямовані на виявлення сильніших, вони потрібні і вигідні в першу чергу тільки їм. Тому в кожній національній системі освіти мають бути титани – потужні університети, здатні конкурувати за присутність у світових рейтингах. Таким університетам – має бути надане виключне фінансування та державна підтримка. Нам потрібні потужні національні та регіональні ВНЗ. Але, напевно, нам необхідно розібратися - задля яких цілей ефективними мають бути великі освітньо-наукові комплекси, а – в яких випадках, можливі інші форми організації. Уявляється, що **ключовими завданнями оптимізації мережі ВНЗ мають бути наступні: створення університетів світового рівня (декількох, їх не може бути багато), формування потужних регіональних університетських центрів (з урахуванням специфіки економіки регіону), посилення автономії та чесної конкуренції між закладами.**

Напевно, можна погодитися із таким аргументом для скорочення вишів як необхідність більш ефективного фінансування, що обумовлюється обмеженістю фінансових ресурсів у кризовій економічній ситуації. Але ж досягнути цього можна не тільки через ліквідацію або об'єднання вишів, а в першу чергу - шляхом раціоналізації витрат. Світова практика накопичила колосальний досвід використання гнучких механізмів управління закладами не адміністративно-командними, а економічними, стимулюючими методами, у тому числі - різних формул державного фінансування. Напевно, кожна з них не є ідеальною, але простежується тенденція до більшої прозорості та зрозумілості процедур виділення фінансових ресурсів кожному навчальному закладу. Як правило, це чітка формула – певна сума, що визначається кількістю студентів, певна сума на розвиток, категоріальні програми та додаткове фінансування може бути отримано за умови досягнення кращих результатів. Чіткі і прозорі умови фінансування дозволять навчальним закладам

чітко передбачати обсяги та структуру можливих надходжень, планувати свої дії та заходи по розвитку закладу, підвищенню його конкурентоспроможності.

Базисною умовою цього має бути підвищення автономії навчальних закладів. Її складовою є повноваження закладів по управлінню своїми ресурсами. На жаль, задекларована в нормативних документах автономія вищих навчальних закладів не підкріплюється реальними механізмами. Теж саме можна засвідчити відносно педагогічної автономії. Не можна зрозуміти те, що продовжується втручання міністерства в навчальні плани. В ситуації, коли далеко не всі стандарти спеціальностей розроблені, викликає подив прагнення знов втручатися в перелік дисциплін, спеціальностей, кредитів тощо, хоча це і здійснюється під гаслами збільшення автономії. Але ж право університету самостійно визначати особливості навчального процесу є ключовою характеристикою всіх світових університетів!

Реформаторські зусилля слід спрямовувати в першу чергу не на руйнування того, що відпрацьовано, а на подолання певних складнощів, вузьких місць. Серед таких важливих проблем слід назвати в першу чергу – **якість освіти**. Це велика комплексна проблема, яка, безумовно, потребує системних рішень. Потужність педагогічної її складової забезпечується кваліфікацією персоналу, сформованими традиціями навчання, орієнтацією на сучасні, інноваційні тенденції. Уявляється, що попри значну критику у нашій освіті є як сформований педагогічний потенціал, так і готовність до змін. Втілення високих критеріїв оцінки якості навчальної діяльності викладачів (на рівні світових) може задати відповідні напрями розвитку кадрового складу системи освіти.

Ускладнюють цю ситуацію і ті загрози, що несуть системі різноспрямовані тенденції, з одного боку, скорочення учнівського/студентського контингенту внаслідок демографічних хвиль, а з іншого – кількісне та якісне зростання когорт наукового та науково-педагогічного складу, яке відбувається останніми роками. Держава має не тільки усвідомлювати цю ситуацію, а діяти на упередження – формувати свою **державницьку позицію щодо збереження та підтримки своєї інтелектуальної еліти**.

Скорочення учнівського та студентського контингенту набирає таких обертів, що скоро нам нічим буде пишатися. Досі це дозволяло нашій країні знаходитись серед передових країн за чисельністю студентів у складі населення. Так, у 2000 році лідерами у світі були Республіка Корея (663 студентів на 10 тис. населення), Фінляндія (535), Аргентина (492) та ін. У 2012 році показники більшості країн з високим та середнім рівнем розвитку перевищують цифру 600: Республіка Корея (699), США (689), Аргентина (673), Білорусь (641), Литва (632), Австралія (602) та ін. В Україні на 10 тис. населення навчалось у 2000 році 392 студентів (285 студентів ВНЗ III-IV р.а.), у 2007 р. – 606 (511), 2010 р. – 544 (465), 2013 – 452 (380), 2014 р. – вже 393 (335). [3; 4]

Наведені міркування не є підставою для обґрунтування необхідності збільшення фінансування. Хоча це і життєво важливо, але в даній ситуації більш актуальним є визначення пріоритетних цілей та відповідних напрямів і методів їх досягнення. Повертаючись до цілей оптимізації мережі та в цілому підтримуючи цю ідею, слід зауважити необхідність формулювання параметрів цього процесу: кінцевих цілей, очікуваних результатів, обсягів, методів тощо.

Загальновідомою істиною є те, що досягають проривного розвитку тільки ті країни, які приділяють неабияку увагу системі науки та освіти. І якщо освіта ще може похвалитися певними позитивними тенденціями, то відносно науки ситуація набуває загрозливого характеру. Україна дуже стрімко втрачає свої позиції, про що свідчать тенденції катастрофічного погіршення всіх показників.

Фінансування наукових досліджень в Україні у відсотках до ВВП має стійку тенденцію до зменшення: 2002 р. – 1%, 2007 р. – 0,85%, 2010 р. – 0,83%, 2013 р. – 0,77%, 2014 р. – 0,66% ВВП. В ЄС-28 наука в середньому фінансується на рівні 2%, тоді як у Фінляндії – 3,31%, Швеції – 3,3%, Данії – 3,06%, Німеччині – 2,85%, Австрії – 2,81%, Словенії – 2,59%, Франції – 2,23%, Бельгії – 2,28% (2014 р.). [5]

Зменшується чисельність науковців: в загальній кількості зайнятих в Україні вона має найнижчі значення (окрім Румунії) і становила у 2014 році 0,49%, у тому числі дослідників – 0,32%. В європейських країнах для порівняння: у Фінляндії (3,20% і 2,28%), Данії (3,20% і 2,18%), Швейцарії (2,66% і 1,37%), Норвегії (2,56% і 1,81%) та Словенії (2,27% і 1,34%); найнижчою – у Румунії (0,46% та 0,30%), Кіпру (0,71% та 0,50%), Болгарії (0,74% та 0,52%) та Туреччині (0,74% та 0,63%). [5]

В Україні частка дослідників з науковим ступенем складає 0,3% населення у віці 25-74 рр., та 3,6 чол. на тисячу зайнятих, тоді як у Швеції - 17,3, Данії – 21, Фінляндії – 23,3, США 9,7, Японії та Південній Кореї -14,3. [5]. На 10 тис. населення в нашій країні у 2002 році працювало 14,8 науковців, а в 2012 р. - вже 12,5. Тоді як – в США -39,8, Великій Британії – 40,2, Канаді – 45,6, Південній Кореї – 59,3, Росії – 31, Китаї – 10,2. [5; 6]

В такій ситуації наміри щодо скорочення фінансування та відповідного скорочення зайнятості науковців (у тому числі і в системі АН) є неприпустимими. Уявляється, що державницьке бачення щодо цієї когорті зайнятих має передбачати визнання на державному рівні значущості їх праці, визнання їх в якості інтелектуальної еліти країни, від якої чекають реальних справ. До того ж, **допустити** скорочення науковців в існуючих установах стане можливим тільки тоді, коли будуть створені умови для їх зайнятості в інших сферах (і в першу чергу – бізнесі).

Військова агресія та окупація не можуть бути виправданням для зменшення уваги до науки в країні. Якщо наша країна прагне думати про своє стратегічне майбутнє, то найважливішим пріоритетом має бути зміцнення нашого наукового потенціалу, адже таке відношення до сфери наукових досліджень є неприпустимим. Ключовими питаннями виступають: не зменшення фінансування; збільшення притоку

фінансових ресурсів з підприємницьких, неприбуткових та іноземних джерел, підтримка вчених, створення умов для реалізації їх потенціалу; перетворення АН на центр та генератор інноваційного розвитку.

Спільною рисою всіх успішних урядів (стратегії яких були дуже різноманітними) – було фундаментальне визнання пріоритетності інтелектуальних чинників проривного суспільного розвитку, яке проявлялося не тільки у значній увазі та фінансуванні сфери освіти і науки, а й – у залученні інтелектуальної еліти до вироблення державної політики і стратегії. Досвід післявоєнної Німеччини відомий тим, що уряд Людвіга Ерхарда активно залучав вчених. Активність та інтенсивність використання інтелектуального потенціалу наших вчених були набагато вищі раніше, на жаль. Здається, що мудрість державницького підходу має полягати не в тому, щоб все зламати під гаслами реформ, а в тому, щоб заставити працювати на країну ті найкращі ресурси, традиції та інститути, які в неї є. Ознакою справжніх реформ може стати представлене на державному рівні визнання пріоритетності сфери освіти і науки та реальне піднесення їх ролі в розвитку країни. Безумовно, система потребує нових підходів та суттєвої модернізації, але такої, щоб «із водою не виплеснути дитину».

Ключовими гравцями у передових країнах виступають: наукові установи державного сектору, сектор вищої освіти, бізнес-сектор та неприбутковий сектор. Надання нового імпульсу науковій та науково-технічній діяльності в країні потребує суттєвого збільшення ролі останніх двох секторів і, водночас, посилення синергетичної взаємодії їх з потужними традиційними структурами освіти а науки.

Структури, схожі до нашої Академії наук створювалися в різних країнах та виконували чітко поставлені завдання та функції щодо розвитку наукової діяльності. Статус та підпорядкованість можуть бути різними, але саме такі централізовані структури мають визначати ключові напрями та пріоритети наукової діяльності, які є важливими для стратегічного розвитку країни. Для нашої країни такі пріоритети вже визначені – сфера ІТ-технологій, аграрний та військовий сектори, туристично-рекреаційна галузь. Необхідні механізми перетворення цих сфер, що мають потенціал росту, на ключові галузі, локомотиви української економіки. Не великі багатослівні програми, в яких важко докопатися до суті, а чіткі і конкретні кроки по наданню виключних можливостей розвитку, створенню інвестиційних оазисів.

В нашої Академії наук є величезний потенціал, який ми вже поступово втрачаємо: через відтік кадрів, руйнування інфраструктури, мізерне фінансування. Саме тому дуже важливо – не ламати до кінця, а використати його максимально, загострити на конкретні цілі, посилити відповідальність за кінцеві результати, за досягнення поставлених цілей. Досвід реформування академії наук у сусідньої країни засвідчує, що гарні цілі не досягнуто радикальною реорганізацією цієї структури. Перетворення академії наук на важливий чинник інновацій має здійснюватися через механізми програмно-цільового управління, фінансування за результатами, розширення автономії та пошуку нових функцій академічних структур у взаємодії з реальною економікою та бізнесом.

Література:

1. Ranking Web of Universities. Electronic resource: <http://www.webometrics.info/>
2. Население Земли. Электронный ресурс. Режим доступа: <http://countrymeters.info/ru/>
3. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2014/2015 навчального року Статистичний бюлетень. – К.: Державна служба статистики, 169 с. Електроний ресурс // режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
4. Global education digest 2012. Comparing education statistics across the world. – UNESCO Institute for statistics, 2012. – 191 p.
5. Наукова та науково-технічна діяльність в Україні у 2014 році Електроний ресурс // режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
6. UNESCO Science Report: towards 2030 Electronic resource: <http://en.unesco.org/node/252168>